

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF TOPONYMS IN GERMANY СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОПОНІМІВ НІМЕЧЧИНИ

Світлана КІЙКО

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

s.kiyko@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4964-7043>

Іван ЯКУБОВИЧ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

yakubovych.ivan@chnu.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.31861/gph2023.843.36-46>

The article focuses on the taxonomic study of toponyms, based on semantic and etymological information. A toponym is a word or phrase used to indicate, denote, or identify a geographic locality. The purpose of the study is to describe comprehensively the toponymic system of the German language on a broad typological background. The object of the study is a toponymy localized in the modern borders of Germany. The subject of scientific consideration are the semantic and linguistic-cultural features of German toponyms.

German-language toponymy is described as an object-system in the general language system. Toponymy divides place-names into two broad categories: habitation names and feature names. A habitation name denotes a peopled locality, and usually dates from the locality's inception. Feature names refer to natural or physical features of the landscape and are subdivided into hydronyms (water features), oronyms (relief features), and places of natural vegetation growth (meadows, glades, groves).

The systematicity of toponymy stems from the recognition of language as a system with appropriate structures and internal relations. The toponymic system is a part of the general linguistic system, while it is an object-system of a higher rank in relation to systems of a lower rank (hydronymic, oikonymic, oronymic, etc.).

The choice of potential toponyms used for the nomination of geographical objects is determined by the physical and geographical environment and social conditions, which leads to the manifestation of compression and minimization of linguistic means used in the toponymic system of a certain territory. All types of toponymic derivation are based on the associative nature of human thinking. Speakers establish associations by contiguity by reinterpreting the meaning, so toponymic derivatives are different in semantics from the original units.

Key words: toponymy, toponymic units, oikonyms, hydronyms, oronyms, German language.

Стаття присвячена таксономічному дослідженню топонімів на основі семантичної й етимологічної інформації. Топонім – це слово або словосполучення, що вживається для позначення або ідентифікації географічного місця. Метою дослідження є комплексний опис топонімічної системи німецької мови на широкому типологічному тлі. Об'єктом дослідження є топонімія, локалізована в сучасних кордонах Німеччини. Предметом наукового розгляду є семантичні та лінгвокультурні особливості німецьких топонімів.

Німецькомовна топонімія описується як підсистема в загальній системі мови. Топоніміка поділяє географічні назви на дві великі категорії: назви населених пунктів і назви об'єктів. Назви населених пунктів позначають заселену місцевість і зазвичай датуються часом заснування населеного пункту. Назви об'єктів стосуються природних або фізичних особливостей ландшафту і поділяються на гідроніми (водні об'єкти), ороніми (об'єкти рельєфу) та місця зростання природної рослинності (луки, галявини, гаї).

Системність топоніміки впливає з визнання мови як системи з відповідними структурами і внутрішніми зв'язками. Топонімічна система є частиною загальної мовної системи, при цьому вона є об'єктом-системою вищого рангу стосовно систем нижчого рангу (гідронімічної, ойконімічної, оронімічної тощо).

Вибір потенційних топонімів для номінації географічних об'єктів визначається фізико-географічним середовищем з соціальними умовами, що призводить до прояву компресії та мінімізації мовних засобів, які вживаються в топонімічній системі певної території. Усі типи топонімічної деривації

грунтуються на асоціативній природі людського мислення. Мовці встановлюють асоціації за суміжністю, переосмислюючи значення, тому топонімічні деривати суттєво відрізняються за семантикою від вихідних одиниць.

Ключові слова: топонімія, топонімічні одиниці, ойконіми, гідроніми, ороніми, німецька мова.

Вступ. Топонімія як складова частина ономастики заслуговує на серйозне вивчення з огляду на високу лінгвістичну й етнолінгвістичну цінність, обумовлену мовною специфікою топонімів, що виражається як у структурі імені, так і в його фонетичному оформленні і лексико-семантичних характеристиках. Дані топонімії допомагають скоригувати окремі положення щодо витоків словникового складу мови ще в дописемний період, виявити інновації лексики певної мови після її відокремлення від інших мовних сімей, уточнити діалектне членування, вказати, які процеси відбувалися в лексичній семантиці після виникнення і розвитку писемності.

У германістиці є досить багато наукових публікацій, присвячених різним аспектам дослідження топонімії німецькомовних країн від найдавніших часів до сьогодення. Однак у міру того, як розвивається ономастика, виникають нові дискусійні питання щодо пропріальної лексики як мовної універсалії, а також як прошарку лексики, притаманного лише певному національно-культурному простору. Мета нашого дослідження – послідовно і всебічно описати топонімічну систему німецької мови на широкому типологічному тлі. Об'єкт дослідження – топонімія, локалізована у сучасних кордонах Німеччини. Предметом наукового розгляду є семантичні й етимологічні особливості німецьких топонімів. Для досягнення поставленої мети ставляться такі завдання: 1) укласти фактологічну базу для лінгвістичного опису; 2) виокремити основні семантичні групи топонімів сучасної німецької мови; 3) встановити взаємодію семантичного й етимологічного компонентів топонімів. Матеріалом дослідження слугував мовний матеріал, що характеризує специфіку топонімічної системи німецької мови, яку вилучено як з мовознавчих, лексикографічних й історичних джерел, так і різних географічних карт, атласів, путівників, топонімічних словників, країнознавчих довідників і засобів масової інформації. Укладена авторами картотека німецьких топонімів містить понад 16 900 одиниць.

Методи дослідження. Методологічною базою дослідження слугували теоретичні розробки і положення, викладені у працях вітчизняних (Є. Л. Березович, В. І. Болотова, В. Д. Бондалетова, Т. А. Буркової, Н. В. Васильєвої, Л. М. Дмитрієвої, Д. І. Єрмоловича, А. К. Матвеева, Р. З. Мурясова, О. М. Новікової, Н.В. Подольської, Я.П. Редькви, А. В. Суперанської, В. І. Супруна, О. М. Трубачова) і зарубіжних лінгвістів у галузі ономастики (Г. Бауера, А. Баха, Д. Бергера, В. Бланара, Х. Вальтера, А. Гардінер, А. Гройле, Х. Кальферкемпера, Ф. Кольгейма, Г. Коса, Х. Крає, Д. Ньюлінг, Ю. Удольфа, Е. Ханзака, К. Хенгста, В. П. Шміда, Р. Шрамека, Е. Ейхлера та інших). Для вирішення завдань дослідження використовувалися такі методи:

- типологічний аналіз для виявлення спільних і відмінних характеристик топонімів, що позначають різні види географічних об'єктів;
- етимологічний аналіз для визначення змін, які відбуваються в семантиці топонімів упродовж тривалого часу їх існування;
- семантичний аналіз для виявлення позамовних факторів, які впливають на значення топонімів.

Результати та обговорення. Топоніміка (від грецького *topos* – місце й *оnυτα* – ім'я, назва) – це інтегральна наука, що вивчає географічні назви, їх походження, семантику, розвиток, сучасний стан, написання і вимову, послуговуючись даними з трьох областей знань – географії, історії і лінгвістики. Одним з важливих досягнень топоніміки є не лише опис географічних назв певної місцевості, а й розуміння того, що основі всіх видів топонімічної деривації лежить асоціативний характер людського мислення. Мовці встановлюють асоціації за суміжністю шляхом переосмислення значення, тому топонімічні деривати кардинально відрізняються за семантикою від вихідних одиниць (Кійко 2016, с. 99–105). Вторинні імена слугують вже не для номінації географічного об'єкта шляхом виокремлення його з ряду подібних, а для

характеристики, оцінки об'єкта, зарахування його до певного ряду денотатів (Кійко 2013, с. 196–200). Важливість семантичної класифікації топонімів відзначає низка ономастів, оскільки саме в такому ключі топоніми найбільш тонко підкреслюють історію народу. Так, у своїй монографії Б. Карпенко наводить класифікацію топонімів Буковини, в основі якої лежить джерело їх походження: 1) топоніми, похідні від географічних назв або їх ознак; 2) топоніми від антропонімів, назв етнічних груп та інших назв людей; 3) топоніми від назв предметів і явищ культури; 4) топоніми з неясним джерелом походження (Карпенко, 2006).

Семантична класифікація топонімів, розроблена В. Жучкевичем (Жучкевич 1980), ґрунтується на дослідженні змістовного значення топонімів з їх послідовним поділом на 12 груп на основі принципів присвоєння назв: 1) топоніми, пов'язані з фізико-географічними особливостями місцевості; 2) топоніми, що вказують на місце розташування об'єктів; 3) фітотопоніми за назвами дикорослих і культурних рослин; 4) зоотопоніми; 5) топоніми релігійного і культового походження; 6) топоніми меморіального походження; 7) топоніми, утворені від чоловічих або жіночих імен; 8) топоніми, пов'язані з часом їх виникнення; 9) топоніми, пов'язані з розмірами об'єктів; 10) перенесені топоніми; 11) топоніми, пов'язані з соціально-економічними явищами; 12) топоніми, пов'язані з назвами народів; 13) топоніми нез'ясованого значення.

Дещо подібна класифікація створена дослідником-топонімістом Е. Мурзаєвим (Мурзаєв 1982). В основу класифікації покладена належність назв до загальних слів, до яких вони апелюють. Учений виокремлює такі топонімічні групи: 1) назви на основі ознак рельєфу; 2) назви, пов'язані з ознаками водних об'єктів; 3) фітотопоніми; 4) зоотопоніми; 5) антропоніми; 6) виробничі назви; 7) торговельно-транспортні назви; 8) соціальні назви; 9) етнотопоніми; 10) ідеологічні назви.

Детальний аналіз семантики топонімів Німеччини дозволив виокремити вісім основних семантичних груп топооснов: 1) назви, пов'язані з заселенням і обробкою земель; 2) назви, пов'язані з релігійною діяльністю; 3) назви, пов'язані з правовими відносинами; 4) назви, пов'язані з матеріальною культурою; 5) фізико-географічні назви; 6) назви, що відображають рослинний і тваринний світ; 7) назви, що вказують на розкорчування земель і на заняття землеробством; 8) назви, пов'язані з будівництвом доріг, шляхів сполучення, гребель, дамб, каналів. Для кожної групи ми встановили характерні топооснови (див. Табл. 1).

Таблица 1

Основні семантичні групи топооснов

№	Семантична група	Другі компоненти топонімів	Приклади
1	Назви, пов'язані з заселенням певної території	-hausen, -husen, -haus	<i>Mühlhausen, Kellinghusen</i>
		-hofen, -hof, -hoop	<i>Königshofen, Ahrenshoop</i>
		-burg, -borg	<i>Quedlinburg, Magdeburg</i>
		-stetten -stadt, -städt, -stedt, -statt, -stät, -stett	<i>Dornstetten, Immenstadt, Helmstedt, Rastatt, Eichstätt</i>
		-dorf, -druf, -trop, -trup	<i>Düsseldorf, Ohrdruf, Hattorp</i>
		-weiler, -weier, -weil, -wil(1)	<i>Rappoltsweiler, Appenweier</i>
		-gaden, -kammer, -kemnat, -stuben, -zimmer(n)	<i>Berchtesgaden, Stubenkammer, Kamnath, Neckarzimmern</i>
		-beuren, -beuern, -büren, -büttel	<i>Grasbeuern, Amelsbüren, Wolfenbüttel</i>
		-kotten, -kot, -katen	<i>Meinkot, Kötten</i>
		-sassen, -sessen, -sass, -sess, -sis, -soos, -sat, -set	<i>Waldsassen, Neusäß, Neuses, Neusis, Ottensoos, Sassen, Saß</i>
		-siedel(n), -sel(l), -seel, -sal	<i>Wunsiedel, Bruchsal, Neuensaal</i>
		-wig, -wich, -wick, -weich, -wiek	<i>Kettwig, Katzwich, Osterwick, Sefferweich, Braunschweig</i>

		-lar	<i>Goslar Dinklar, Wetzlar</i>
2	Назви, пов'язані з релігійною діяльністю	-zell, -zella	<i>Radolfzell, Paulinzella, Zellen</i>
		-kloster, -münster, -pforte	<i>Neukloster, Münster, Seligepforte</i>
		-kirche, -kirchen, -kapel(le)	<i>Altkirch, Partenkirchen, Waldkappel, Kapellen</i>
3	Назви, пов'язані з правовими відносинами	-bünde, -point, -paint	<i>Hemsbünde, Hochpoint, Paint</i>
		-kamp, -gard	<i>Berrenkamp, Stuttgart</i>
		-eigen, -hube	<i>Ruhmannsaigen, Hub</i>
		-erbe, -leben	<i>Aschersleben, Gardelegen</i>
		-mal	<i>Detmold, Gesmold</i>
4	Назви, пов'язані з матеріальною культурою	-mühle, -kern	<i>Neumühl, Obermühle, Moselkern</i>
		-grub, -zeche, -stollen, -schacht, -schmelz, -ofen, -schmied, -hammer	<i>Tiefengrub, Amalienzeche, Leimstollen, Altschmelz, Glasofen, Eckernschmied, Neuhammer</i>
		-markt, -zoll, -wehr, -schleuse, -brücke	<i>Neumarkt, Hochzoll, Lachwehr, Langebruck, Saarbrücken</i>
5	Фізико-географічні назви	-berg, -höhe, -höchte, -hügel, -pard, -bühel, -bühl, -bohl, -boll, -hübel, -buckel	<i>Nürnberg, Friedrichshöhe, Sandhögte, Steinhügel, Eichbühel, Steinbühl, Bechtersbohl</i>
		-kopf	<i>Schneekopf, Biedenkopf</i>
		-haupt	<i>Berghaupten, Bergeshövede</i>
		-first, -spitze, -eck, -rücken, -hang	<i>Schillingsfirst, Hainspitz, Saalecke, Ziegenrück, Reilhäng</i>
		-ach, -ache, -a	<i>Ach, Aach, Aachen</i>
		-bach, -beck, -beke	<i>Hardenbeck, Wandsbek, Beck</i>
		-lauf(en)	<i>Braunlauf, Laufen</i>
		-siepen, -siefen, -seif(en)	<i>Heusiepen, Herkensiefen</i>
		-spring(e)	<i>Urspring, Lippspringe</i>
		-fließ, -fleet, -fliet	<i>Altenfließ, Depenfleeth</i>
		-brunn(en), -born, -bronn	<i>Heilbronn, Paderborn</i>
		-bad(en), -münde, -gemünd	<i>Wiesbaden, Neckargemünd</i>
		-see, -wag, -wiek, -wyk	<i>Weißensee, Schleswig, Herrenwyk</i>
		-lache(n)	<i>Berlachen, Lache</i>
		-maar	<i>Wismar, Maar</i>
		-teich, -dick, -weiher	<i>Tiefendick, Ochsenweiher</i>
		-pfuhl	<i>Krotenpfuhl, Poggenpohl</i>
		-bruch, -brock, -brook	<i>Breitenbruch, Herzebrock, Klängenbrook, Diepenbroich, Lichtenmoor, Todtsmoos</i>
		-broich, -fehn, -venn, -briel, -moor, -moos, -marsch	
		6	Назви, що відображають рослинний і тваринний світ
-holz	<i>Holzen, Kleinholzen, Holt</i>		
-busch, -strauch	<i>Eichbusch, Birkenstrauch, Struck</i>		
-hain	<i>Lichtenhain, Hain</i>		
-heide, -wiese, -weide	<i>Hohenheide, Herrenwies, Weiden</i>		
-birke	<i>Hohenbirken, Unterpirk</i>		
-buche	<i>Altenbuch, Schönbuchen, Puchen</i>		
-linde	<i>Kirchlinde, Linden</i>		
-hasel	<i>Hasel, Haseln</i>		
		-fichte, -tanne	<i>Viecht, Feuchten, Altenthann</i>

7	Назви, що вказують на розкорчування земель і на заняття землеробством	-hag, -hagen	<i>Grünhag, Lichtenhaag, Hagen</i>
		-schwende, -schwenden, -schwand	<i>Molmerschwende, Ottoschwanden, Weltenschwann, Geschwend</i>
		-brand, -brunst, -seng, -sang	<i>Brünst, Neuenbrand, Vogelsang</i>
		-schlag, -hau, -stock	<i>Oberschlag, Haue(n), Altenhau</i>
		-reut, -kreut, ried(t), -rod, -rode, -rad, -rath	<i>Bayreuth, Wernigerode, Stockenrith, Nesselröden, Benrath, Grit</i>
		-acker, -brache, -breite, -brak, -esch	<i>Acker, Breidt, Breiten, Bra(a)ch, Braak, Brake, Schildesche</i>
8	Назви, пов'язані з будівництвом	-straß, -weg, -steig, -pfad	<i>Hochstraß, Altensteig, Bockstiege</i>
		-furt, -ford, -förde	<i>Erfurt, Herford, Lemförde</i>
		-siel, -graben, -kanal	<i>Altensiel, Coppengrave</i>
		-deich, -damm, -wall, -werb, -koog, -polder	<i>Norderdeich, Altendamm, Brunsbüttelkoog, Charlottenpolder</i>

Розглянемо кожну з груп детальніше.

1. Топоніми, пов'язані з заселенням певної території. До цієї групи належать ойконіми з другими компонентами:

-**hausen** (давальний відмінок можини), нижньонімецький відповідник **-husen, -haus**: *Adelzhausen* (від імені *Adelhelm*), *Mühlhausen, Kellinghusen, Husum*; *-hausen* часто редукується *-sen*, як-от: *Bellersen*;

-**hofen** (давальний відмінок можини), **-hof**, нижньонімецьке **-hoop**: *Königshofen, Oberhof, Ahrenshoop*, симплекси *Hof, Hofen*, нижньонімецькі назви *Hove, Hoven*;

-**burg, -borg**: *Quedlinburg* (від імені *Quidilo*), *Magdeburg*, симплекс *Burg*;

-**stetten** (давальний відмінок можини), **-stadt, -städt, -stedt, -statt, -stätt, -stett**: *Dornstetten, Immenstadt, Helmstedt, Rastatt, Eichstädt, Althengstett*;

-**dorf, -druf**, нижньонім. **-trop, -trup**: *Düsseldorf, Ohrdruf, Hattorp, Heckentrup*;

-**weiler** (< лат. *villare* „двір, садиба“), фонетичні варіанти: **-weier, -weil, -will**: *Rappoltsweiler, Appenweier, Bolschweil, Rapperswil*, симплекси *Weiler, Weier, Weil*;

-**gaden, -kammer, -kennat, -stuben, -zimmer(n)** (давнє слово *Gaden* має значення „Haus mit nur einem Zimmer“ – „будинок з однієї кімнати“; *Kammer* „покої“, *Kemenate* і *Stube* означають „опалюване приміщення“): *Berchtesgaden, Stubenkammer, Badstuben, Neckarzimmer*; *Kamnath, Kamnathen, Kemmoden*;

-**beuren, -beuern, -büren** (від двн. *bûri* „будинок, житло“): *Benediktbeuren, Grasbeuern, Amelsbüren*, симплекси *Beuren, Beuern*;

-**büttel** (< герм. **buþla* „будинок, житло“, пор. дієслово *bauen* „будувати“): *Wolfenbüttel, Büttel*;

-**kotten, -kot, -katen** (з нижньонім. *kot[e]* „хатина“): *Hinterkotten, Meinkot, Bergkaten*, симплекси *Kotten, Kötten, Kothen, Köthen, Käthen*;

-**sassen, -sessen, -sass, -sess, -sis, -soos**, нижньонім. **-sat, -set** (від *sitzen* „сидіти“): *Waldsassen, Neusaß, Neusäß, Neuses, Neusis, Ottensoos*; *Sassen, Saß*. Сюди належать також *Bexten, Velsen*;

-**siedel(n)**, нижньонім. **-sel(l), -seel** (< двн. *sēdel* „Sitz“ – „місце проживання“): *Wunsiedel, Einsiedeln*; **-sal** (< двн. *sala* „Herrenhof“ – „панський двір“): *Bruchsal, Neuensaal*;

-**wig, -wich, -wick, -weich, -wiek** (< двн. *wih* „Flecken“ – „селище“, термін запозичений з лат. *vicus* „село“): *Kettwig, Katzwich, Osterwick, Sefferweich, Braunschweig, Osterwieck, Weichs, Wieck*;

-**lar** (< „житло, поселення“): *Goslar* „Siedlung an der Gose“ – „поселення на р. Госе“, *Dinklar, Wetzlar*.

2. Топоніми, пов'язані з релігійною діяльністю:

-**zell, -zella** (< лат. *cella* спочатку „комора“, потім „келія, скит“): *Radolfzell, Paulinzella; Zell, Zella, Zelle, Zellen*;

-**kloster** (<лат. *claustrum*), -**münster** (< лат. *monasterium*), -**pforte** (< лат. *porta*): *Neukloster; Kloster, Klösterle, Kremsmünster, Münster, Schulpforte, Seligenpforte;*
-**kirche** (нім. *Kirche* „церква”), -**kirchen**, -**kapel(le)** (нім. *Kapelle* „каплиця”): *Altkirch, Partenkirchen, Waldkappel, Kapellen.*

3. Топоніми, пов’язані з правовими відносинами:

-**bünde**, -**point**, -**paint** (< двн. *piunta, biunda* „огорожена земельна ділянка, власник якої мав особливі права на її обробіток”): *Hemsbünde, Hochpoint, Paint;*

-**kamp**, -**gard** „огорожена ділянка”: *Berkenkamp, Stuttgart* (< *Fohlenhof* „двір, загін для лоша́т”);

-**eigen**, -**hube** (< двн. *huoba* „земельний наділ”) виражають значення власності: *Ruhmannsaigen, Aigen, Hub, Huben*, нижньонім. *Huf, Hufe, Hufen;*

-**erbe**, -**leben** (< двн. *-leiba* „Erbhinterlassenschaft”) вказують на родовий маєток: *Sechserben, Aschersleben, Gardelegen;*

-**mal** (< двн. *mahal* „Gerichtsstätte” – „місце судових засідань”) лежить в основі таких назв, як *Detmold, Gesmold.*

4. Топоніми, пов’язані з матеріальною культурою:

-**mühle**, -**kern** (< двн. *quirn* „млин”): *Neumühl, Obermühle, Moselkern;*

-**grub**, -**zeche**, -**stollen**, -**schacht**, -**schmelz**, -**ofen**, -**schmied**, -**hammer**: *Tiefengrub, Leimstollen, Bleischacht, Altschmelz, Eckernschmied, Neuhammer;*

-**markt**, -**zoll**, -**wehr**, -**schleuse**, -**brücke**: *Neumarkt, Hochzoll, Lachswehr, Rheinschleusen, Langebrück, Saarbrücken* та інші.

5. Фізико-географічні топоніми:

а) назви, що відображають піднесені форми рельєфу місцевості: -**berg**, -**höhe**, -**höchte**, -**hügel**, -**pard**, -**büchel**, -**bühl**, -**bohl**, -**boll**, -**hübel**, -**buckel**: *Nürnberg, Friedrichshöhe, Sandhögte, Steinhügel, Boppard, Eichbüchel, Steinbühl, Bechtersbohl, Homboll;* симплекси *Berg, Bergen, Biehl, Bichl, Boll;*

-**kopf** (термін позначає вершину і селище, розташоване на її схилах; від нім. *Kopf* – „голова”, а й „вершина гори”): *Schneekopf, Ochsenkopf, Biedenkopf;*

-**haupt**: *Breitenhaupt, Berghaupten, Bergeshövede;* цей термін може стосуватися витoku річки або її верхів’я: *Bachhaupten, Seeshaupt;*

-**first**, -**spitze**, -**eck**, -**rücken**, -**hang**: *Schillingsfirst, Hainspitz, Saalecke, Ziegenrück, Reilhäng;*

б) назви, мотивовані водоймами з проточною водою:

-**ach**, -**ache**, -**a** (< двн. *aha* „проточна вода”): *Ach, Aach, Aachen;*

-**bach**, нижньонім. -**beck**, -**beke**: *Ansbach, Hardenbeck, Wandsbek, Beck, Beeck, Beeke;*

-**lauf(en)** „річковий потік”: *Braunlauf, Laufen;*

-**siepen**, -**siefen**, -**seifen**, -**seif** „течія”: *Heusiepen, Herkensiefen;*

-**spring(e)** „джерело”: *Urspring, Lippspringe;*

-**fließ**, нижньонім. -**fleet**, -**fliet** „струмок”: *Altenfließ, Depenfleeth;*

-**brunn(en)**, -**born**, -**bronn** „джерело, криниця”: *Heilbronn, Paderborn;*

-**bad(en)**, -**münde**, -**gemünd**: *Wiesbaden, Neckargemünd, Münden, Gemünd;*

в) назви, мотивовані водоймами зі стоячою водою:

-**see**, -**wag**, -**wiek**, -**wyk** „бухта”: *Weißensee, Kaltenwag, Burleswagen; Schleswig, Herrenwyk;*

-**lache(n)** „невелике озеро”: *Berlachen, Lache;*

-**maar** „кратер згаслого вулкану”: *Wismar, Maar;*

-**teich** (нижньонім. -**dick**), -**weiher** „лісове озеро”: *Altenteich, Tiefendick, Ochsenweiher;*

-**pfuhl** „калюжа”: *Krotenpfuhl, Poggenpohl;*

г) назви, мотивовані низовинною або заболоченою місцевістю:

-**bruch**, -**brock**, -**brook**, -**broich**, -**fehn**, -**venn**, **briel**, -**moor**, -**moos**, -**marsch**: *Breitenbruch, Herzebrock, Klingebrook, Diepenbroich, Breitenfenn, Venne, Bannensiek, Lichtenmoor, Todtsmoos.*

6. Топоніми, що відображають рослинний і тваринний світ:

а) види рослинності:

-**wald**, -**forst** „ліс”: *Greifswald, Eberswalde, Kammerforst;*

-**holz** „деревина”: *Holzen, Kleinholzen*, нижньонім. *Holt, Holten*;
-**busch, -strauch** „кущ”: *Eichbusch, Birkenstrauch, Strock, Struck*;
-**hain** „гай”: *Lichtenhain, Hain*;

-**heide, -wiese, -weide** „галявина”: *Hohenheide, Wiesentheid; Metzzerwiese, Herrenwies, Langenwiesen; Viehweide, Weiden*;

б) від назв окремих порід дерев та інших рослин. Такі топоніми представляють значний науковий інтерес як одне із джерел відомостей для реконструкції колишньої рослинності:

-**birke** „береза”: *Hohenbirken, Unterpirk*;
-**buche** „бук”: *Altenbuch, Schönbuchen, Puchen*;
-**linde** „липа”: *Kirchlinde, Linden*;
-**hasel** „ліщина”: *Hasel, Haseln*;
-**tanne** „ялина”: *Altenthann, Hohentann*;
-**fichte** „ялинка, піхта”: *Schönficht, Feuchten, Viecht*.

7. Назви, що вказують на розкорчування земель і заняття землеробством. До цієї групи входять ойконіми, в яких відображені особливості господарського життя населення. Найбільшого поширення набув основний вид діяльності – сільське господарство, насамперед назви, пов’язані з підсічно-вогневим землеробством, яке у минулому тривалий час панувало у лісовій зоні. Важливість підсічно-вогневого землеробства для господарського життя середньовічної Німеччини, тривалість існування цього способу землеробства, а також його поширення по всій лісовій зоні зумовили формування розвиненої термінології для позначення різних етапів підготовки ділянки та її використання. Наступні топооснови набули широкого застосування при утворенні назв населених пунктів:

-**hag, -hagen** (< двн., свн. *hac, hages* „огорожена ділянка; гай, колючий кущ”; першим кроком на шляху обробки землі було огородження): *Grünhag, Lichtenhaag, Schwarzenhagen, Hag, Hage, Haage, Hagen*;

-**schwende, -schwenden, -schwand** „викорінити, викорчувати”: *Molmerschwende, Wolpertschwende, Kleingeschwenda, Feuerschwenden, Ottoschwanden, Weltenschwann, Schwande, Schwanden, Schwende(n), Geschwend*;

-**brand, -brunst, -seng, -sang** (основи вказують на спалювання вирубаного і викорчуваного лісу): *Brand, Brande(n), Brunst, Brünst, Sang, Seng; Neuenbrand, Oberbränd, Vorderbrunst, Hinterbrünst, Vogelsang* (< *sengen* „палити, спалювати”);

-**schlag, -hau, -stock**: *Schlag, Schlage(n), Hau, Haue(n), Stock(en), Oberschlag, Altenhau*;

-**reut, -kreut, ried(t), -rod, -rode, -rad, -rath** (двн. *riuti*, свн. *riute* „розчищена з-під лісу і підготовлена до оранки ділянка землі”): *Bayreuth, Wiggenreute, Bernried, Buchenrod, Wernigerode, Friedrichroda, Stockenrith, Nesselröden, Niederrad, Neuenrade, Benrath, Reut(h), Reut(h)en, Gereuth, Grit, Grütt, Ried, Rieden, Rode, Roda, Roden, Rohden, Rade, Raden*;

-**acker, -brache** (< *Brache* „пар”), -**breite** (у топонімах має значення „вузька, витягнута смуга орної землі”), -**brak, -esch** (двн. *esch* „засіяне поле”): *Langenacker, Rottebreite, Großenbreden, Hohenbrach, Altenbrack, Farenbracken, Bramsche* (1097 р. – *Bramezche*), *Varenesch, Schildesche, Ternsche; Acker, Breite, Breidt, Breiten, Bra(a)ch, Brachen, Brächen, Braak, Brake*.

8. Топоніми, пов’язані з будівництвом доріг, шляхів сполучення, гребель, дамб, каналів:

-**straß, -weg, -steig, -pfad**: *Hochstraß, Altweg, Altensteig, Bockstiege, Rennpfad*;

-**furt, -ford, -förde**: *Erfurt, Herford, Lemförde, Eckernförde*;

-**siel, -graben, -kanal**: *Altensiel, Sulzgraben, Coppengrave*;

-**deich, -damm, -wall, -werb, -koog, -polder**: *Norderdeich, Altendamm, Brunsbüttelkoog, Charlottenpolder*.

Особливої уваги заслуговує дослідження семантичних особливостей уточнювальних компонентів складних назв. Усі наявні в нашій вибірці уточнювальні компоненти можна поділити на три групи: 1) уточнювачі, виражені іменами, прізвиськами, етнонімами або вказівками на соціальне становище; 2) уточнювачі, що характеризують названий об’єкт з внутрішньої сторони; 3) уточнювачі, що характеризують названий об’єкт із зовнішнього боку.

До першої групи належать найдавніші німецькі ойконіми, що відносяться до періоду „заселення земель” (Landnahmezeit), містять у своєму складі як уточнювальні компоненти антропоніми. Походження таких назв різне, але у всіх випадках воно пов’язане із соціальними умовами. Кількість відантропонімних назв сіл і міст у різних областях залежить від особливостей їх історичного розвитку: часу і щільності заселення, типів землеволодіння, земельних відносин тощо. У топонімії Німеччини серед імен жителів, що мотивують виникнення значної частини німецьких ойконімів, можна виокремити різні підтипи іменованих осіб за їх відношенням чи належністю до певного соціуму, що населяв цю місцевість або володів нею як власністю:

- родичі або нащадки колишнього власника, тобто люди, які перебувають у патронімічних відносинах з власником;
- особи, які перебувають у феодальній залежності від свого васала;
- за етнічною приналежністю.

Загалом людина та її ім’я були здавна найістотнішим фактором, що визначав майбутню назву поселення – ойконім. Найпоширенішим типом відношень між мотивуючим антропонімом і мотивованим ойконімом були посесивні відношення, що вказують як на власника, так і на засновника поселення, а також іноді на першопоселенця у цій місцевості: *Petersdorf* „Dorf des Peter”, *Steffenshagen* „Hagen des Stefan”, *Arnstadt* „Siedlungsstätte eines Arn”, *Bautzen*, лужицьке *Budysin* „Ort eines Budys”. Переважним типом відантропонімних ойконімів у німецькій мові є складні утворення з іменем як визначальним компонентом, у той час як другим компонентом можуть виступати різні, насамперед регіонально детерміновані компоненти на кшталт *-beurn*, *-hagen*, *-hausen*, *-rath*: *Benediktbeuren*, *Benedikthagen*, *Friedrichshagen*, *Waltershausen*, *Heinzerath* та інші.

У відантропонімних назвах збереглися давні імена, часто у спотвореній формі, які давно вийшли з активного вжитку, що не дозволяє визначити первісний фонетичний вигляд імені, наприклад, *Albertshofen* (< *Albolteshofen*), *Ammerschweier* (< *Amelrichswilere*), *Ansbach* (< *Onoldsbach*), *Aschersleben* (< *Ascegeresleba*), *Ehrenbreitstein* (< *Erembrechtstein*) та інші.

Як уточнювачі у складі назв фігурували часто однокореневі імена або короткі форми двоскладових імен: *Hausbergen* (< *Hugesbergen*, *Hug*), *Gersbach* (< *Ger*), *Braunschweig* (< *Brun* *Wik*, *Brun*), *Poppenhausen* (< *Poppo*), *Roggenhausen* (< *Roggo*), *Sitzendorf* (< *Sizzo*). Прикладами створених в новий час за цією моделлю ойконімів є *Karlsruhe* (місто було засноване в 1745 р. Маркграфом Карлом Вільгельмом з Баден Дурлаха і названо на честь його імені), *Karlshafen*, *Leopoldshafen*, *Ludwigsburg*, *Ludwigshafen*, *Charlottenburg* та ін. Це так звані персональні меморіали. Наведені приклади наочно свідчать, що західноєвропейські монархи часто присвоювали містам королівські імена.

Широке відтворення в топонімії, зокрема, у назвах міст, селищ і вулиць, отримали імена святих: *Annaberg*, *Clausthal*, *Georgenthal*, *Johanneskirchen*, *Kiliansroda*, *Marienthal*, *Martinskirchen*, *Mergentheim* тощо. Безперечно, про використання імені святого в топонімі можна говорити лише в тому випадку, якщо ми маємо історичні факти мотивації присвоєння назви населеному пункту. В іншому випадку, мотивом номінації є не ім’я святого, а ім’я пересічної людини, названої на честь святого.

Для утворення ойконімів вживаються також назви народів – етноніми. Територіальний розподіл етнотопонімів, характер об’єктів, до яких вони належать, форма назв, таксономічний ранг вживаних етнонімів перебувають у тісному зв’язку з історико-географічними умовами виникнення назв. До найважливіших чинників Є. М. Поспелов відносить форму розселення етносу, характер етнічних контактів, тип землеволодіння, особливості господарської діяльності (Поспелов, 1998, с. 27). Спочатку були відомі лише окремі ойконіми *Dietfurt*, *Detmold*, *Tiefenbach*, пов’язані з найпоширенішим словом двн. *thiot*, свн. *diet* „народ”, яке в подальшому стало вживатися для позначення німецького етносу *deutsch*. Цей термін набуває особливої значущості в силу своєї давнини, оскільки він постійно вживається, починаючи з найдавніших писемних пам’яток німецької мови. Похідний прикметник *diutisc* спочатку позначав мову країни, народну мову на протигагу латині. Пізніше він став етнонімом частини німецьких

племен, які позначали себе як „ті, що з народу” у значенні „які належать до того ж народу, що і ми”, „які належать до тієї ж громади”.

Територіальне поширення етнотопонімів нерівномірне – у зонах етнічних контактів вони вживаються частіше, що зумовлено дисперсним розселенням різних етнічних спільнот. У цих умовах зазначення назви етносу, що живе в тому чи іншому селищі, набуває важливого диференціюючого значення, як-от: *Baiertal* (Баден), *Frankenhausen* (Тюрінгія), *Friesenheim* (Баден та Ельзас), *Schwabhausen* (Тюрінгія), *Dänischenhagen*, *Frankfurt* та ін.

Топоніми, що містять позначення осіб за їх соціальним станом, дозволяють встановлювати соціальну належність людей, від яких походить назва поселення: *Kaiserslautern*, *Königsstein*, *Fürstenstein*, *Herzogenweiler*, *Grafenhausen*, *Vogtsdorf* тощо. У цьому плані потамоніми чітко протиставляються ойконімам: найменування річок містять удвічі меншу кількість елементів із зазначеною семантикою, ніж назви антропогенних об'єктів. Ім'ядавачі антропогенних об'єктів відносилися, ймовірно, до заможних верств суспільства, які або з метою увіковічення своєї пам'яті (генитивні назви) або для найвищих верств суспільства (короля, імператора тощо) давали населеним пунктам відповідні імена. З іншого боку, селянські маси, пов'язані з обробкою землі і, отже, з невеликими об'єктами, що постійно перебували в їхньому полі зору, давали цим фізіогенним об'єктам найменування, семантична мотивація яких розходила із семантичною мотивацією ойконімів. Якщо деякі потамоніми і містили мотивацію, пов'язану з позначенням осіб щодо їх соціального становища, вони постійно піддавалися стихійній реномінації – процесу, який відобразився у наявності в сучасній мові топонімічних дублетів. Наприклад, дублети *Luberbach* і *Königsbach*, що позначають один і той самий струмок поблизу Франкфурта-на-Майні.

Другу групу складають ойконіми, уточнювачі яких дають топографічну характеристику об'єкту. Уточнювачі вказують на:

1) відносне розташування об'єкта, місце окремих об'єктів стосовно один одного: *Hohenheim*, *Homburg* (< *Hohenburg*), *Hannover* (< *zum hohen Ufer*), *Aufheim*, *Aufkirchen*, *Ober-*, *Unter-*, *Mittel-*, *Vorder-*, *Hinterburg*, *Ostheim*, *Nordhausen*, *Westhofen*, *Sundhausen*, *Sonthofen* (<*sund*, *sont* = *Süd*);

2) місцезнаходження біля водоймища: *Bachhausen*, *Bornefeld*, *Brunnthal*, *Seehausen*, *Moorbach*;

3) місцезнаходження біля річки: *Donaueschingen*, *Mainroth*, *Rheinau*, *Salz(ach)burg*;

4) місцезнаходження в гірській місцевості: *Harzgerode*, *Bergheim*, *Felsberg*, *Steinbach*;

5) місцезнаходження біля гаю, луки, лісу, чагарників: *Heidhausen*, *Wiesenbronn*, *Waldhausen*, *Buschhausen*, *Hardheim*, *Riedheim*, *Rohrbach*;

6) місцезнаходження біля дороги, рову з водою, мостів, греблі: *Wegscheid*, *Straßburg*, *Grabenstadt*, *Brückenau*, *Schleusenau*, *Dammheim*, *Fährhof* тощо.

Уточнювачі, що відображають рівень розвитку продуктивних сил, інформують про відокремлення ремесла від землеробства, про покращення знарядь виробництва: *Drechsler-*, *Gerber-*, *Büttner-*, *Mühl-* та ін., про появу і розвиток середньовічних міст: *Burg-*, *Stadt-*, *Markt-*. Вважаємо, що найчастотним є компонент *Mühl-*. Однак не всі назви з цим компонентом неодмінно зводяться до позначення млина, що обмолочує зерно. Частина з них, особливо топоніми, що локалізуються в гірських районах, можна звести до позначення лісопилки (пор. *sege-mül*), пристроїв у лісових кузнях (пор. *hamer-mül*).

До третьої групи входять ойконіми з уточнювачами на позначення природних явищ, які перебувають з іменованим об'єктом у певного зв'язку:

а) корисні копалини: *Eisenach*, *Erzbach*, *Goldberg*, *Kalkreuth*, *Kupferberg*, *Silberhausen*;

б) дерева: *Ahornberg*, *Apfelbach*, *Birnbach*, *Buchheim*, *Erlenbach*, *Kirschgrund*, *Lindenhammer*;

в) злаки: *Dinkelsbühl*, *Haberloh*, *Haferfeld*, *Hirsau*, *Korntal*, *Weizenbach*;

г) овочі і кормові культури: *Arbesthal*, *Arbisbichel*, *Erbshofen* (*Erbse*), *Krauthofen*, *Grasbeuren*, *Heudorf*, *Kleeberg*;

д) квіти: *Rosenberg*, *Veilchenthal*;

е) домашні тварини: *Rinderfeld, Stierstadt, Kuhbach, Kälberfeld, Schaffhausen, Schafau, Ziegenhain, Roßbach, Pferdsfeld, Fohlenhof, Mährenhausen, Katzensteig*;

ж) дикі тварини: *Auerbach, Bärenbach, Biberach, Dachswangen, Elchesheim, Fuchsmühl, Hirschberg, Rehwalde*;

з) птахи: *Arnstadt, Adlershof, Entenberg, Falkenhagen, Habichhorst, Kranichfeld, Taubendorf*.

Висновки. Детальний аналіз семантики топонімів Німеччини дозволив виокремити вісім основних груп топооснов: 1) назви, пов'язані з заселенням і обробкою земель; 2) назви, пов'язані з релігійною діяльністю; 3) назви, пов'язані з правовими відносинами; 4) назви, пов'язані з матеріальною культурою; 5) фізико-географічні назви; 6) назви, що відображають рослинний і тваринний світ; 7) назви, що вказують на розкорчування земель і на заняття землеробством; 8) назви, пов'язані з будівництвом доріг, шляхів сполучення, гребель, дамб, каналів. Кожна група топонімів має типові компоненти. Так, до топонімів, пов'язаних з заселенням і обробкою земель, належать ойконіми з другими компонентами: *-hausen, -hofen, -burg, -borg, -stetten, -stadt, -städt, -stedt, -statt, -stätt, -stett, -dorf, -druf* (нижньонім. *-trop, -trup*), *-weiler* (з фонетичними варіантами *-weier, -weil, -will*), *-gaden, -kammer, -kemnat, -stuben, -zimmer(n), -beuren, -beuern, -büren, -büttel, -kotten, -kot, -katen, -sassen, -sessen, -sass, -sess, -sis, -soos* (нижньонім. *-sat, -set*), *-siedel(n)* (нижньонім. *-sel(l), -seel*), *-wig, -wich, -wick, -weich, -wiek, -lar*. Топоніми, пов'язані з релігійною діяльністю, мають у своєму складі *-zell, -zella, -kloster, -münster, -pforte, -kirche, -kirchen, -kapel(le)*. Топоніми, пов'язані з правовими відносинами, представлені компонентами *-bünde, -point, -paint, -kamp, -gard, -eigen, -hube, -erbe, -leben, -mal*. Топоніми, пов'язані з матеріальною культурою, містять компоненти *-mühle, -kern, -grub, -zeche, -stollen, -schacht, -schmelz, -ofen, -schmied, -hammer, -markt, -zoll, -wehr, -schleuse, -brücke*. Фізико-географічні топоніми мають у своєму складі *-berg, -höhe, -höchte, -hügel, -pard, -bühel, -bühl, -bohl, -boll, -hübel, -buckel, -kopf, -haupt, -first, -spitze, -eck, -rücken, -hang, -ach, -ache, -a, -bach* (нижньонім. *-beck, -beke*), *-lauf(en), -siepen, -siefen, -seifen, -seif, -spring(e), -fließ* (нижньонім. *-fleet, -fliet*), *-brunn(en), -born, -bronn, -bad(en), -münde, -gemünd, -see, -wag, -wiek, -wuk, -lache(n), -maar, -teich* (нижньонім. *-dick*), *-weiher, -pfuhl, -bruch, -brock, -brook, -broich, -fehn, -venn, briel, -moor, -moos, -marsch*. Топоніми, що відображають рослинний і тваринний світ, представлені компонентами *-wald, -forst, -holz, -busch, -strauch, -hain, -heide, -wiese, -weide, -birke, -buche, -linde, -hasel, -tanne, -fichte*. Географічні назви, що вказують на розкорчування земель і заняття землеробством, охоплюють топооснови *-hag, -hagen, -schwende, -schwenden, -schwand, -brand, -brunst, -seng, -sang, -schlag, -hau, -stock, -reut, -kreut, ried(t), -rod, -rode, -rad, -rath, -acker, -brache, -brak, -esch*. Топоніми, пов'язані з будівництвом доріг, шляхів сполучення, гребель, дамб, каналів, містять компоненти *-straß, -weg, -steig, -pfad, -furt, -ford, -förde, -siel, -graben, -kanal, -deich, -damm, -wall, -werb, -koog, -polder*.

Уточнювальні компоненти у складі топонімів можна поділити на три групи: 1) уточнювачі, виражені іменами, прізвиськами, етнонімами або вказівками на соціальне становище; 2) уточнювачі, що характеризують названий об'єкт з внутрішньої сторони; 3) уточнювачі, що характеризують названий об'єкт із зовнішнього боку. До першої групи належать найдавніші німецькі ойконіми, що відносяться до періоду „заселення земель” (*Landnahmezeit*). Другу групу складають ойконіми, уточнювачі яких дають топографічну характеристику об'єкту і вказують на відносне розташування об'єкта, місце окремих об'єктів стосовно один одного, місцезнаходження біля водоймища, річки, в гірській місцевості, біля гаю, луки, лісу, чагарників, біля дороги, рову з водою, мостів, греблі. Уточнювачі, що відображають рівень розвитку продуктивних сил, інформують про відокремлення ремесла від землеробства, про покращення знарядь виробництва, появу і розвиток середньовічних міст. До третьої групи входять ойконіми з уточнювачами на позначення природних явищ – корисних копалин, дерев, злаків, овочів і кормових культур, квітів, диких і домашніх тварин, птахів.

Список літератури

Жучкевич В. А. Общая топонимика : монография. Минск: Высшая школа, 1980. 288 с.

Карпенко О. Ю. Проблематика когнитивної ономастики : монография. Одеса : Астропринт, 2006.

Кійко С. В. Омонімія апеліативів і топонімів. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2013. Вип. 32. С. 196–200.

Кійко С.В. Функціонування онімів у релігійному дискурсі. Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Чернівці : ЧНУ, 2016. Вип. 782. С. 99–105.

Мурзаев Э. М. География в названиях : монография. М.: Наука, 1982. 177 с.

Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь: Свыше 5000 единиц. М.: «Русские словари», 1998. 372 с

References

Zhuchkevich V. A. (1980). *Obshchaya toponimika* [General toponymy]. Minsk: Vysshaya shkola.

Karpenko O. Yu. (2006). *Problematyka kohnityvnoyi onomastyky* [Problems of cognitive onomastics]. Odesa: Astroprint.

Kiyko S. V. (2013). Omonimiya apelyatyviv i toponimiv [Homonymy of appellations and toponyms]. *Naukovi pratsi Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky*. Kamyanets-Podilskyy : Axioma, 2013. Vol. 32. P. 196–200.

Kiyko S.V. (2016). Funktsionuvannya onimiv u relihiynomu dyskursi [Functioning of onims in religious discourse]. *Naukovyy visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovyanska filolohiya*. Chernivtsi: ChNU. Issue 782. P. 99–105.

Murzaev E. M. (1982). *Geografiya v nazvaniyakh* [Geography in names]. M.: Nauka.

Pospelov E.M. (1998). *Geograficheskiye nazvaniya mira: Toponimicheskii slovar': Svyshe 5000 edinit.* [Geographical names of the world: Toponymic dictionary: Over 5,000 units]. M.: "Russkiye slovani", 1998. 372 p.

УДК 81-116+[811.112.2+811.161.2]’42:070+81’33

USAGE OF ANTHROPONYMS IN MODERN GERMAN AND UKRAINIAN MEDIA DISCOURSES ВЖИВАННЯ АНТРОПОНІМІВ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСАХ

Юрій КІЙКО

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

y.kiyko@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2251-2811>

DOI: <https://doi.org/10.31861/gph2023.843.46-52>

The article is dedicated to establishing the peculiarities of using anthroponyms in modern German and Ukrainian political media discourses. The study materials were modern online media news from Germany and Ukraine during January-March 2023.

Onyms in general and anthroponyms in particular occupy a central place in reference in the information flow. Proper names are undoubtedly an essential component of media discourse, as any complete message presupposes the presence of referents that are identified through anthroponyms, toponyms, or other types of onyms.

When referring to anthroponyms in German and Ukrainian media practices, a similar set of collocations with anthroponyms can be observed: from maximal identification of the referent with attributive expressions to the use of traditional contextual synonyms. Nevertheless, certain features of reference to onyms in the analyzed political media texts can be observed. In German media linguistic culture, the use of elaborate anthroponyms is typical, where party affiliation, age, and other information can be indicated, which is obviously due to the desire for comprehensive identification of the actors. In Ukrainian media practice, there is a tendency towards shorter identification of anthroponyms

In modern German and Ukrainian media texts, we observe the following principle of using anthroponyms: the headline provides minimal identification for actors, the opening provides maximum identification of the